

ThDr Józef Szymeczek, Dr

Instytut Badań Tożsamości Europejskiej, Katedra Wychowania Obywatelskiego, Wydział Pedagogiczny Uniwersytetu Ostrawskiego, Ostrawa, Republika Czeska

Szkolnictwo polskie w Czechosłowacji (Republice Czeskiej) od czasów jej powstania do dzisiejszego dnia

Wstęp

Powstanie Republiki Czechosłowackiej, podobnie jak przywrócenie na mapę Europy Rzeczypospolitej Polskiej, miało miejsce jesienią 1918 r. i było efektem klęski państw centralnych w pierwszej wojnie światowej¹. Charakterystyczną cechą nowego państwa czechosłowackiego było zróżnicowanie jego obywateli pod względem narodowościowym. Liczyło ono, według pierwszego oficjalnego spisu ludności z 1921 r., 13 374 364 obywateli. Obok tych narodowości czeskiej i słowackiej żyły w nim potężne liczebnie grupy Niemców (3 123 568), Węgrów (745 431), Rusinów (Wielkorusini, Ukraińcy, Karpatorusini – razem 461 849)² i Polaków (75 853). Poza tym prawa narodowe przyznano również Żydom, przez co wachlarz struktury narodowościowej państwa rozszerzył się o jeszcze jedną liczebną pozycję (180 855)³. Żaden

¹ Na temat czeskiej drogi do wolności z nowszych opracowań polecamy: Kvaček Robert, *První světová válka a česká otázka*, Praha 2013.

² W czechosłowackich statystykach w 1921 r. określana była ta grupa jako „národnost ruská (velkoruská, ukrajinská, karpatoruská)”; w 1930 r. „ruská a maloruská (ukrajinská)”; w statystykach powojennych „ukrajinská a ruská”. Statystyki współczesne notują trzy samodzielne grupy narodowe rosyjską, ukraińską i rusińską.

³ Stan według oficjalnego spisu ludności z 15.02.1921. *Československá statistika – svazek 9. Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921*, Díl I., Praha 1924, Tabela 50, Národnost československých státních příslušníků, I, s. 60. Całkowita liczba wyznawców judaizmu wynosiła w 1921 r. w całej Czechosłowacji 354 300. Z liczby tej według ustaleń Radky Čermákovéj 73 300 osób zgłosiło się do narodowości czechosłowackiej, 49 100 niemieckiej, 29 400 węgierskiej, 3 700 rosyjskiej, 2 000 polskiej i 180 700 żydowskiej. Patrz: Čermáková Radka, *Československá republika – nový stát ve střední Evropě a Židé*, „Židovská menšina v Československu ve dvacátých letech”, Blanka Soukupová a Marie Zahradníková (ed.), Praha 2003, s. 9–20.

naród, w tym również czeski, nie osiągnął w państwie 50 proc. liczebności. Fakt ten skłonił twórców nowej Republiki i czechosłowackie elity polityczne do wytworzenia pojęcia politycznego – państwowego narodu czechosłowackiego, czyli połączenia w jedną całość narodową żyjących w Republice Czechów i Słowaków. W ten sposób naród państwowotwórczy (państwowy), naród czechosłowacki, stał się dominujący (w roku 1921: 8 760 937 obywateli – 65,5 proc.). Wielonarodowy charakter Republiki znalazł odzwierciedlenie w strukturze systemu edukacyjnego. Według czeskich danych z 1927 r. na jej terenie funkcjonowało 9 589 szkół podstawowych (obecna škola) z czechosłowackim językiem nauczania, 3 301 z niemieckim językiem nauczania, 838 z węgierskim, 544 z rusińskim, 87 z polskim, trzy z rumuńskim i osiem z hebrajskim⁴. W 1937 r. uczęszczało do szkół tego typu 1 728 950 dzieci narodowości czechosłowackiej, niemieckiej, węgierskiej, rusińskiej, polskiej, żydowskiej i rumuńskiej. Dziesięć lat wcześniej uczęszczało doń w sumie 1 402 275 dzieci wspomnianych narodowości. Z całkowitej liczby uczniów szkół w 1937 r. stan liczebny uczniów poszczególnych narodowości przedstawiał się następująco: 1 133 429 (65,6 proc.) Czechosłowaków [1927: 929 086], 322 667 (18,7 proc.) Niemców [1927: 298 604], 110 605 (6,4 proc.) Węgrów [1927: 98 547], 116 319 (6,7 proc.) Rusinów [1927: 65 631] i 8 834 Polaków (0,5 proc.) [1927: 10 407]. Liczba rumuńskojęzycznych dzieci w szkołach czechosłowackich w 1937 r. wynosiła 1 697 (0,1 proc.), a hebrajskojęzycznych – 28 169 (1,6 proc.)⁵. Danych z roku 1927 w obu tych wypadkach nie posiadamy. Szkoły z rumuńskim i hebrajskim językiem nauczania ulokowane były na Rusi Podkarpackiej, podobnie jak rusińskie, które znajdowały się obok Rusi Podkarpackiej jeszcze na Słowacji; węgierskie znajdowały się głównie na Słowacji, a niemieckie rozproszone były po całej Republice, z największym nasileniem w zachodnich i północnych terenach nadgranicznych Czech i Moraw, szczególnie w Sudetach. Ale przedmiotem naszego zainteresowania są szkoły polskie, które rozlokowane były w rejonie Zaolzia. System szkolnictwa polskiego jest jedynym systemem szkolnictwa mniejszościowego obecnej Republiki Czeskiej, który przeżył wszystkie perypetie dziejo-

⁴ Tóth Andrej, Novotný Lukáš, Stehlík Michal, *Národnostní menšiny v Československu. Od státu národního ke státu národnostnímu?*, Praha 2001, s. 468.

⁵ *Ibidem*, s. 468–469.

we państwa i ostał się do dzisiejszego dnia. Tworzy tedy wspaniałą próbkę badawczą, przy pomocy której możemy porównywać zmiany, jakie nastawały w szkolnictwie mniejszościowym w poszczególnych etapach rozwoju Republiki. W niniejszym artykule pragniemy przedstawić krótki zarys historii szkolnictwa polskiego na ziemiach państwa czechosłowackiego (czeskiego). Ze względu na fakt, że chodzi o temat bardzo rozległy, nie będziemy poświęcać mu uwagi w stopniu wyczerpującym, a raczej zarysujemy formę ogólnikową.

Szkolnictwo polskie w międzywojennej Czechosłowacji

Polacy w nowo powstałej Czechosłowacji skupieni byli na czechosłowackim Śląsku Cieszyńskim (Těšínsko), czyli w zachodniej części byłego Księstwa Cieszyńskiego, która w efekcie podziału regionu w 1920 r. znalazła się w granicach nowej Republiki, a dokładniej na terenie, na którym dominowali etnicznie, czyli na tzw. Zaolziu; w przybliżeniu chodzi o obszary powiatów politycznych Czeski Cieszyn i Frysztat⁶. Dokładne dane statystyczne przedstawiają się następująco: na terenie przyszłego czechosłowackiego Śląska Cieszyńskiego – które, co wspomniano, w 1920 r. przypadło Czechosłowacji (1272 km²) – żyło w 1910 r. 286 704 osób, czyli 68 proc. ludności całego historycznego regionu, z czego 139 016 (48,5 proc.) posługiwało się językiem polskim, 113 319 (39,5 proc.) czeskim, 34 249 (12 proc.) niemieckim i 120 osób innym⁷. Natomiast na terenach przyszłego tzw. Zaolzia ludność polską szacowano na 124 805 (69,3 proc.)⁸. Kolejny spis ludności, przeprowadzony w 1921 r. już przez czechosłowackie władze administracyjne, obniżył stan ludności polskiej na całym czechosłowackim Śląsku Cie-

⁶ Powiaty polityczne dzieliły się na mniejszą jednostkę administracyjną – powiaty sądowe: dwa w powiecie politycznym Frysztat (Frysztat i Bogumin) i dwa w powiecie politycznym Czeski Cieszyn (Czeski Cieszyn i Jabłonków). Poza wymienionymi powiatami sądowymi na czechosłowackiej części Śląska Cieszyńskiego istniały jeszcze dwa powiaty sądowe Frydek i Śląska Ostrawa – razem tworząc powiat polityczny Frydek.

⁷ Szymczek Józef, *Przełomy tożsamości*, „Zwrot”, 2008, nr. 10, s. 4–8.

⁸ Nowak Krzysztof, *W cieniu historycznych sporów. Przemiany etniczne a problemy realizacji prawodawstwa mniejszościowego na pograniczu czesko-polskim*, „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy, Rok 2016, Tom 16”, Wilno 2016, s. 163–199. Stanisław Zahradnik podaje liczbę 123 923. Por. Zahradnik Stanisław, *Struktura narodowościowa Zaolzia na podstawie spisów ludności 1880–1991*, Trzyniec 1991, s. 12.

szyńskim do liczby 69 360 osób z legitymujących się obywatelstwem Republiki⁹. Wyniki spisu ludności zostały poddane krytyce ze strony polskiej. Według polskich analityków wskazaną liczbę należało podwoić, aby zyskać realny obraz rzeczywistości. Stanisław Zahradnik oblicza, bazując na oficjalnych statystykach, że w tym czasie żyło na Zaolziu 177 176 mieszkańców, z tego 68 034 narodowości polskiej, 88 556 czeskiej, 18 260 niemieckiej i 2 326 innej¹⁰. Według spisu ludności z 1930 r. na terenie czechosłowackiej części Śląska Cieszyńskiego mieszkało 327 505 osób, z tego 225 426 (68,8 proc.) narodowości czeskiej, 77 309 (23,6 proc.) narodowości polskiej, 22 896 (7,0 proc.) narodowości niemieckiej¹¹. W tym samym czasie tylko Zaolzie było zamieszkiwane przez ogółem 216 255 obywateli, z czego 76 230 było Polakami, 120 639 – Czechami, 17 182 – Niemcami, a 2 204 deklarowało inną narodowość¹².

Podział Śląska Cieszyńskiego wywarł wpływ również na kwestie szkolne. Marzena Bogus w swojej fundamentalnej pracy na temat nauczycielstwa szkół ludowych na Śląsku Cieszyńskim w XIX i na początku XX wieku podaje, że w 1914 r. funkcjonowały na terenie całego regionu 344 szkoły ludowe i 29 wydziałowych¹³. Statystyki polskie dla tego samego okresu (1900/1901) podają, że w zachodniej części Śląska Cieszyńskiego, na przyszłym czechosłowackim terytorium, istniało 88 szkół różnych stopni z polskim językiem wykładowych, do których uczęszczało 18 488 uczniów. Natomiast w roku szkolnym 1916/1917 na tym obszarze funkcjonowało 105 szkół polskich, w których uczyło się 23 376 dzieci¹⁴. Podobne dane podaje w swej wartościowej pracy na temat szkolnictwa polskiego na Zaolziu Józef Macura¹⁵, który w 1918 r.

⁹ *Statistický lexikon obcí v Zemi Moravskoslezské*, Praha 1935, XX–XXII.

¹⁰ Zahradnik Stanisław, *Struktura narodowościowa Zaolzia...*, s. 12.

¹¹ *Statistický lexikon obcí v Zemi Moravskoslezské*, XX–XXII; W literaturze czeskiej zagadnienie spisów ludności na Śląsku Cieszyńskim dokładnie przeanalizowane w Gawrecki Dan, *Jazyk a národnost ve sčítáních lidu na Těšínsku v letech 1880–1930*, „Studie o Těšínsku 23”, Český Těšín 2017.

¹² Zahradnik Stanisław, *Struktura narodowościowa Zaolzia...*, s.12.

¹³ Bogus Marzena, *Nauczyciele szkół ludowych Śląska Cieszyńskiego w XIX i na początku XX wieku. Uwarunkowania prawne i zawodowe*, Czeski Cieszyn–Częstochowa 2013, s. 63.

¹⁴ Sworakowski Witold, *Polacy na Śląsku za Olzą*, Warszawa 1937, s. 210–214.

¹⁵ Macura Józef, *Z dziejów szkolnictwa polskiego na Zaolziu*, Czeski Cieszyn 1998, s. 399.

doliczył się na przyszłych czechosłowackich terenach Śląska Cieszyńskiego 101 polskich szkół ludowych z 19 067 uczniami¹⁶. Obok tego na badanym terenie do 1920 r. wykazał istnienie trzech polskich szkół wydziałowych (Lutynia Niemiecka, Dąbrowa, Polska Ostrawa) i jednej leżącej po morawskiej stronie (Morawska Ostrawa) razem z 595 uczniami. Istniało też ponadpodstawowe szkolnictwo polskie: Gimnazjum Realne im. Juliusza Słowackiego w Orłowej, Szkoła Rolnicza w Cieszynie (potem Czeski Cieszyn), Kurs Handlowy w Orłowej, Szkoła Gospodyń Domowych w Orłowej i Szkoła Górnicza w Dąbrowie. Według niepełnych danych naukę w nich pobierało przeszło 500 uczniów. W 1918 r. odnotowuje też istnienie przedszkoli polskich w 26 miejscowościach, do których razem uczęszczało 659 dzieci¹⁷. Stosunek procentowy uczniów uczęszczających do szkół z polskim, czeskim i niemieckim językiem nauczania w przyszłych powiatach politycznych Czeski Cieszyn i Frysztat wynosił: 56,6 proc. polskich dzieci, 17,1 proc. czeskich i 26,5 proc. niemieckich¹⁸. W przyszłym powiecie politycznym Czeski Cieszyn do roku 1920 szkolnictwo czeskie nie odgrywało znaczącej roli, gdyż ograniczało się do kilku gmin na pograniczu etnograficznym czesko-polskim w powiecie sądowym cieszyńskim, w powiecie zaś sądowym jabłonkowskim w ogóle nie istniało.

Losy szkolnictwa polskiego znajdowały się zawsze w centrum uwagi Polaków na Śląsku Cieszyńskim. Rola szkolnictwa polskiego wzrosła po podziale, kiedy Polacy na lewym brzegu Olzy musieli budować swoją egzystencję z pozycji mniejszości narodowej. Zdawali sobie oni sprawę z tego, że zachowanie tożsamości narodowej jest zależne w dużej mierze od stanu i kondycji oraz działalności szkolnictwa polskiego. Po podziale Śląska Cieszyńskiego liczba dzieci w polskich szkołach uległa zmniejszeniu. W stosunku do roku szkolnego 1920/1921, gdy do polskich szkół publicznych i prywatnych uczęszczało 19 426 uczniów, ich liczba w następujących latach wynosiła: 17 313 (1921/1922), 16 669 (1922/1923), 14 691 (1923/1924), 12 590 (1924/1925), 11 487 (1930/1931) i 9 045 (1937/ 1938)¹⁹. Był to wynik głównie nacisków ekonomicznych stosowa-

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Sworakowski Witold, *Polacy na Śląsku za Olzą*, s. 211.

¹⁹ Nowak Krzysztof, *Szkolnictwo polskie*, „Dzieje Śląska Cieszyńskiego od zarania do czasów współczesnych”, Tom VI, „Śląsk Cieszyński w latach 1918–1945”, Cieszyn 2015, s. 393–400.

nych przez czeskich pracodawców na rodziców polskich dzieci, aby posyłać je do czeskich szkół²⁰.

Konstytucja Republiki Czechosłowackiej z 29 lutego 1920 przyznawała niepaństwowym narodowościom prawo do zakładania własnych szkół oraz do pobierania nauki w placówkach publicznych z własnym językiem nauczania. Ustawa o szkołach powszechnych i prywatnych zakładach naukowych z 3 kwietnia 1919 r. przewidywała możliwość – a nie obowiązek – założenia szkoły publicznej powszechnej (ludowej, dla dzieci 7–12 lat) w każdej gminie, w której w trzech kolejno następujących po sobie latach było co najmniej 40 dzieci, a szkoły wydziałowej (dzieci 12–14 lat) przy co najmniej 400 dzieciach w odpowiednim wieku i należących do tej samej narodowości. Wszelkie kroki związane z zakładaniem szkół miały prowadzić władze gminne, a Ministerstwo Szkolnictwa i Kultury w Pradze podejmowało decyzje. Prawo umożliwiało zakładanie przez ministerstwo w niektórych wypadkach szkół również i tam, gdzie nie znalazła się ujęta w ustawie liczba dzieci. Chodziło głównie o tereny pogranicza, na których w ten sposób wbrew woli władz miejscowych powstawały mniejszościowe szkoły czeskie. Na Zaolziu zakładano je w latach 1920–1925 dzięki komisarycznym zarządcom gmin, mianowanym przez państwo po podziale w 1920 r. i aktywności czeskich narodowców zrzeszonych w organizacji o nazwie Slezská matice osvěty lidové, która była odpowiednikiem polskiej Macierzy Szkolnej²¹. Pierwszych sześć czeskich szkół założyli członkowie

²⁰ Jasiński Zenon, *Mały leksykon nadolziański*, Opole 1990, s. 162.

²¹ Założona w 1898 r. jako *Matice osvěty lidové pro knížectví Těšínské*. Jej głównym celem była ochrona czeskiego elementu narodowego przed polonizacją i germanizacją. Pierwszym przewodniczącym *Matice* był František Holeček, profesor w niemieckim gimnazjum w Cieszynie, gdzie też pierwotnie organizacja miała swoją siedzibę. W 1908 roku została przeniesiona do Polskiej Ostrawy. *Matice* zwróciła swoją uwagę przede wszystkim na rozbudowę czeskiego szkolnictwa na Śląsku Cieszyńskim. Według czeskich danych – wobec których trzeba zachować pewną ostrożność – w roku szkolnym 1900/1901 na całym Śląsku Cieszyńskim znajdowało się 55 czeskich szkół. Działalność *Matice* przynosiła swe owoce. W 1910 roku funkcjonowało w regionie już 70 czeskich szkół, a do 1914 roku liczba ta wzrosła do 78. Po powstaniu Republiki Czechosłowackiej *Matice* swoją działalność zintensyfikowała. Zyskała poparcie państwa czechosłowackiego, co pozwalało na skuteczniejsze działania, chociaż jej pozycja w większościowym środowisku polskim na Zaolziu nadal była trudna. Organizacja dostosowała swoją strukturę do nowych warunków. W 1921 roku zmieniła nazwę na *Matice osvěty lidové pro Těšínsko*, a od 1923 roku z kolei na *Slezská matice osvěty lidové* (SMOL) *pro Těšínsko a Hlučínsko*. Przewodniczącym SMOL był aż do

Matice już w roku szkolnym 1920/1921, w następnym dołączyło do nich w powiecie politycznym Frysztat kolejnych osiem, a trzynaście w powiecie Czeski Cieszyn. Ich liczba stale wzrastała, tak że w roku szkolnym 1924/1925 funkcjonowało na Zaolziu już 65 czeskich szkół mniejszościowych. Własny budynek posiadało tylko dwadzieścia z nich, kolejnych 21 czeskich szkół mieściło się w budynkach szkół polskich, 22 szkoły znajdowały się w prywatnych, prowizorycznych pomieszczeniach, często niedostosowanych do potrzeb, jakie wymaga instytucja szkolna (w jakich warunkach pracowały pozostałe dwie szkoły – źródła nie podają). Tempo zakładania szkół było zawrotne, a zażartość działały Matice wielka. Organizacja po założeniu szkoły utrzymywała ją na własny koszt, zanim samo państwo przejmowało o nią starania. Nowoczesne budynki czeskich szkół mniejszościowych, do których uczęszczała garstka uczniów, rażąco kontrastowały z przepelnionymi, ciasnymi placówkami polskimi. W przeciągu 1925 roku proces powstawania czeskich szkół mniejszościowych na Zaolziu był w znacznej części zakończony. Czeskie szkoły mniejszościowe znajdowały się już niemalże we wszystkich polskich wioskach czeskokocieszyńskiego i frysztackiego powiatu politycznego (z wyjątkiem Kojkowic, gdzie taka powstała dopiero w 1932 roku). Razem ich było 68²². Czeskie szkoły mniej-

szej śmierci w 1932 roku Ferdinand Pelc, po nim przewodnictwem objął Alois Holeš, który stał na czele tej organizacji aż do roku 1938. Siedziba SMOL pozostała w Śląskiej Ostrawie (d. Polska Ostrawa), a w Czeskim Cieszynie powstała w 1921 roku filia siedziby. W 1925 roku SMOL miała 140 kół miejscowych i liczyła więcej niż 20 000 członków. Liczba kół nadal wzrastała, w roku 1934 koła *Matice* były w 134 miejscowościach, a cztery lata później w 162 gminach i miastach Śląska. Członkowie *Matice* troszczyli się o czeskie szkoły w poszczególnych miejscowościach Zaolzia, organizowali przedstawienia teatralne, wykłady, sprowadzali książki do szkolnych bibliotek i organizowali przeróżne atrakcje dla młodzieży szkolnej. Największą popularność zyskały sobie wśród uczniów darmowe wycieczki do Pragi czy innych zakątków Republiki Czesosłowackiej. *Matice* starała się o to, by szkoły czeskie były bardziej atrakcyjne niż szkoły polskie. Więcej na ten temat: Šrajerová Ol'ga, *Slezská matice osvěty lidové v období prvej Československé republiky*, „České národní aktivity v pohraničních oblastech první Československé republiky”, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, Slezský ústav Slezského zemského muzea, Nakladatelství Tilia 2003, s. 152–172; Szymbczek Józef, *Matice slezská i mniejszościowe szkolnictwo czeskie na Zaolziu w okresie międzywojennym*, „Tu jesteśmy... Szkolnictwo polskie na Zaolziu w pierwszej dekadzie XXI wieku”, Red. Stanisław Folwarczny, Lidia Kosiec, Barbara Kubiczek, Czeski Cieszyn 2013, s. 33–40.

²² Šrajerová Ol'ga, *Slezská matice osvěty lidové...*, s. 160.

szościowe były finansowane bezpośrednio przez władze centralne, więc oporu władz miejscowych nie brano pod uwagę. Ze względu na fakt, że w szkołach tych, bardzo dobrze wyposażonych, prowadzono naukę w języku czeskim, to ich istnienie na językowo polskim Zaolziu było jednym z najważniejszych ognisk zapalnych polsko-czeskich konfliktów narodowych i politycznych.

Poza polskimi szkołami publicznymi na Zaolziu istniały również polskie szkoły prywatne, utrzymywane przez Macierz Szkolną w Czechosłowacji. Subwencje państwowe pokrywały jednak tylko jedną dziesiątą ich kosztów. W roku szkolnym 1920/1921 liczba szkół wszystkich szczebli (średnie, wydziałowe, ludowe, przedszkola, zawodowe, uzupełniające szkoły przemysłowe, kursy kroju i szycia) utrzymywanych przez Macierz Szkolną wynosiła 22 (z 2 819 uczniami), a w roku szkolnym 1937/1938 – 105 (z tego 73 przedszkoli, jedna szkoła średnia, siedem wydziałowych, dwanaście ludowych, dwie zawodowe i dziesięć innych typu uzupełniającego i mających charakter kursów; razem z 5 132 uczniami)²³. Reprezentanci mniejszości polskiej w 1931 r. upominali się u władz centralnych o upaństwowienie jedynej polskiej ogólnokształcącej placówki średniej – gimnazjum polskiego w Orłowej i niektórych odpowiadających wymogom szkół wydziałowych, zawodowych i ludowych, co jednak nie przyniosło rezultatu. Na utrzymanie szkolnictwa polskiego w okresie międzywojennym Macierz Szkolna przeznaczała ponad połowę wszystkich swoich wydatków. Upaństwowiono tylko jedną szkołę wydziałową w Łazach (1925) i szkołę ludową w Lutyni Niemieckiej (1929).

W czasie kryzysu państwowości czechosłowackiej we wrześniu 1938 r. Zaolzie zostało przyłączone na okres niespełna jednego roku (październik 1938 – wrzesień 1939) do Polski i położenie szkół zarówno polskich, jak i czeskich na Zaolziu gruntownie się zmieniło. Zmianami objęto cały system oświaty i wychowania. W listopadzie 1938 r. polskie władze oświatowe przeprowadziły powtórne zapisy do miejscowych szkół. Ich wyniki zasadniczo odbiegały od stanu z 1 września 1938 r., kiedy dzieci i młodzież rekrutowano w warunkach państwa czechosłowackiego. Dla zilustrowania tego zjawiska podajemy przykład odnotowany przez Stanisława Zahradnika. W powiecie czeskokoczyńskim w dniu 1 września 1938 r. w szkołach podstawowych (ludowych i wydzia-

²³ Nowak Krzysztof, *Szkolnictwo polskie...*, s. 397.

lowych) zarejestrowanych było 5 632 uczniów pochodzenia polskiego, 8 860 czeskiego i 1 363 niemieckiego. Po trzech miesiącach do szkół polskich uczęszczało 13 587 dzieci, niemieckich 484, a czeskich 286²⁴. Brakujące półtora tysiąca uczniów, to dzieci rodziców Czechów, którzy wyemigrowali do Czechosłowacji lub zostali wypędzeni przez władze polskie. Według szacunkowych danych w tym czasie Zaolzie opuściło 35 tysięcy osób narodowości czeskiej, w tym 5 000 dzieci wieku szkolnym²⁵.

W okresie okupacji hitlerowskiej teren ten został administracyjnie włączony do III Rzeszy Niemieckiej. Okupant hitlerowski zlikwidował wszystkie polskie szkoły i pod groźbą surowych kar zakazał używania języka polskiego w przestrzeni publicznej. Dawni nauczyciele ze szkół polskich, jako przedstawiciele inteligencji polskiej, byli szczególnie prześladowani przez okupanta hitlerowskiego. Po wyzwoleniu w 1945 r. granica wróciła do stanu sprzed jesieni 1938 r. i Zaolzie znowu zostało częścią Czechosłowacji.

Położenie prawne mniejszości polskiej i szkół polskich na Zaolziu po 1945 r.

Śląsk Cieszyński wyzwolony został przez Armię Czerwoną na początku maja 1945 r. Pierwsze tygodnie i miesiące po zakończeniu drugiej wojny światowej upłynęły w regionie pod znakiem kolejnego polsko-czechosłowackiego konfliktu granicznego, choć ukrywanego przez obie strony²⁶. Polacy, podobnie jak Niemcy i Węgrzy, traktowani byli jako wrogowie państwowości czeskiej. Czeskie narodowe partie polityczne szukały sposobu wypędzenia Polaków z Zaolzia. Sytuacja była napięta. Po licznych zabiegach społeczności polskiej Ministerstwo Szkolnictwa i Kultury oświadczyło w lecie 1945 roku, że na Śląsku Cieszyńskim, począwszy od nowego roku szkolnego 1945/46, wznowione

²⁴ Zahradnik Stanisław, Ryczkowski Marek, *Korzenie Zaolzia*, Warszawa–Praga–Trzrzaniec 1992, s. 90.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Więcej na temat czechosłowacko-polskich stosunków po 1945 r.: Friedl Jiří, Jirásek Zdeněk, *Rozpačité spojení. Československo-polské vztahy v letech 1945–1949*, Praha 2008. W polskiej historiografii np. Szczepańska Anna, *Warszawa–Praga 1948–1968. Od nakazanej przyjaźni do kryzysu*, Szczecin 2011; Kamiński Marek Kazimierz, *Polsko-czechosłowackie stosunki polityczne 1945–1948*, Warszawa 1990.

zostanie szkolnictwo polskie w rozmiarach w zasadzie przedwojennych. Polskie placówki miały funkcjonować na podstawie tych samych przepisów co szkoły czeskie. Mimo sprzeciwów niektórych miejscowych czynników czeskich we wrześniu 1945 roku otwarto 74 polskie szkoły ludowe oraz dziesięć szkół wydziałowych z łączną liczbą 7 665 uczniów. Wznowione zostało też Gimnazjum Polskie w Orłowej oraz otwarto nowe, drugie gimnazjum w Czeskim Cieszynie (1949).

Stabilizację przyniósł zawarty między Polską i Czechosłowacją 10 marca 1947 r. „Układ o przyjaźni i wzajemnej pomocy”, który w swym dodatkowym protokole zawierał informacje o mniejszościach. Sygnatariusze zobowiązali się, że zapewnią Polakom w Czechosłowacji, względnie Czechom i Słowakom w Polsce, w ramach praworządności i na zasadach wzajemności, możliwość rozwoju narodowego, politycznego, kulturalnego i gospodarczego (szkoły, stowarzyszenia, spółdzielnie w Polsce, względnie w Czechosłowacji)²⁷. Na mocy tego postanowienia powstał Polski Związek Kulturalno-Oświatowy – jedyna polska organizacja (nie licząc epizodycznej egzystencji Stowarzyszenia Młodzieży Polskiej w latach 1947–1952) działająca w Czechosłowacji w czasach komunistycznych. Zachowano sieć polskich przedszkoli i szkół podstawowych, które upaństwowiono. Oficjalnie mniejszość polska nie istniała. Szkoły mniejszościowe na Zaolziu miały status szkoły czeskiej. Odębności były minimalne, dotyczyły głównie dodatkowej nauki języka ojczystego, w którym również prowadzono zajęcia²⁸. W 1949 roku liczba polskich szkół powszechnych wzrosła do 86, w których kształciło się 7 536 uczniów.

W lutym 1948 r. w Czechosłowacji miał miejsce przewrót polityczny, w wyniku którego nieograniczoną władzę w państwie objęli komuniści. W okresie „rewolucji lutowej” mniejszość polska na Zaolziu udzielała zdecydowanego poparcia komunistom w nadziei na odsunięcie od władzy i możliwości decydowania o losach polskiej mniejszości ugrupowań nacjonalistycznych, odpowiedzialnych w przeszłości za narastanie napięcia na tym terenie, a zwłaszcza partii narodo-

²⁷ Nowak Krzysztof, *Mniejszość polska w Czechosłowacji 1945–1989. Między nacjonalizmem a ideą internacjonalizmu*, Cieszyn 2012, s. 171–191. Porównaj: Friedl Jiří, *Češi a Poláci na Těšinsku 1945–1949*, Praha–Brno 2012, s. 196–245.

²⁸ Jasiński Zenon, *Problemy organizacyjno-ustrojowe szkolnictwa polskiego na Zaolziu w latach 1962–1990*, „Szkolnictwo polskie na Zaolziu. Jednodniówka Sekcji Historii Regionu ZG PZKO”, Opole 1995, s. 37–58.

wych socjalistów²⁹. Szybko okazało się jednak, że nowe władze nie są zainteresowane utrzymywaniem zróżnicowania etnicznego Republiki, lecz budowaniem socjalistycznego, „jednomyślnego” społeczeństwa, w którym narodowość byłaby jedynie „burżuazyjnym” przeżytkiem. Nowa ustawa konstytucyjna z 9 maja 1948 r. nie uwzględniała poza Czechami i Słowakami innych mniejszości narodowych. Dopiero nowa, tzw. *Socjalistyczna Konstytucja Czechosłowacji* z 11 lipca 1960 r. przyniosła po raz pierwszy w dokumentach prawnych wzmiankę o mniejszościach – zapewniała prawa Węgrom, Ukraińcom i Polakom (ale jeszcze nie Niemcom)³⁰. Konstytucja zawierała stwierdzenie: „Obywatelom węgierskiej, ukraińskiej i polskiej narodowości państwo zabezpiecza wszystkie możliwości i środki potrzebne do kształcenia się w języku ojczystym i do rozwoju kulturalnego” (artykuł 25)³¹. O mniejszościach wspominał jeszcze jeden artykuł Konstytucji (art. 74). Mniejszości dotyczyła również *Ustawa Szkolna nr 186/1960*, która umożliwiała naukę w języku węgierskim, polskim i ukraińskim w szkołach stworzonych dla dzieci i młodzieży tychże narodowości, w celu nauki ich języka ojczystego (§ 29). W szkołach tych musiała być obowiązkowa nauka języka czeskiego, względnie słowackiego. Zasada, że państwo czechosłowackie jest państwem Czechów i Słowaków, została zachowana. Również podkreślano zasadę równości wszystkich obywateli. Dopuszczono też po raz pierwszy do tego, że obywatele czechosłowaccy, posługujący się na co dzień innym językiem niż czeski lub słowacki, mają, jako grupa etniczna, prawnie zagwarantowane pewne przywileje. Konsekwentnie nazywano ich grupą narodowościową, etniczną, pochodzenia polskiego, węgierskiego czy ukraińskiego. Odwoływanie się do własnego narodu, traktowanie siebie jako części narodu polskiego, węgierskiego, względnie ukraińskiego nie mieściło się w filozofii państwa socjalistycznego. Dwa artykuły w Konstytucji i jedna wzmianka w Ustawie przedstawiały w tym czasie całość rozporządzeń legislacyjnych wobec mniejszości, co powodowało niejednorodność i niespójność w praktycznym działaniu, a często sa-

²⁹ Friedl Jiří, *Únor 1948 a jeho dopad na československo-polské vztahy*, „České křižovatky evropských dějin. 1948. Únor 1948 v Československu: Nástup komunistické totality a proměny společnosti”, ed. Ivan Šedivý, Jan Němeček, Jiří Kocián, Oldřich Tůma, Praha 2011, s. 165–174.

³⁰ Petráš René, *Menšiny v komunistickém Československu*, Praha 2007, s. 253.

³¹ *Ibidem*, s. 254.

mową organów regionalnych. Odwilż polityczna w czasie Praskiej Wiosny przyniosła kolejną pozytywną zmianę w stosunku do mniejszości w postaci w samodzielnej ustawy o narodowościach *Ustawa nr 144/1968 o położeniu narodowości (Zákon o postavení národností)* z dnia 27.10.1968. Ustawa zapewniała legislacyjne zakotwiczenie już istniejącej praktyki. Czechosłowacja traktowana była jako wspólne państwo narodów i narodowości (art. 1). Narodowości traktowane były jako podmioty, które wspólnie z Czechami i Słowakami tworzą państwo. W artykule pierwszym mowa była o narodowości węgierskiej, niemieckiej, polskiej i ukraińskiej. Artykuł 3 ustanawiał kolejne prawa, w tym prawo do kształcenia w języku mniejszości. Chociaż Niemców wzięto i zaakceptowano jako mniejszość, nie oznaczało to rozszerzenia struktury szkół narodowościowych o placówki z niemieckim językiem nauczania. W latach 1970–1989 tylko trzy mniejszości narodowościowe w socjalistycznej Czechosłowacji prowadziły swe szkoły narodowościowe: węgierska, ukraińska i polska. Bilans liczebności w tych latach we wszystkich wypadkach był negatywny. Liczba szkół narodowościowych i uczących się w nich dzieci systematycznie malała. W roku 1985 w Czechosłowacji do 264 szkół z węgierskim językiem nauczania uczęszczało 49 222 uczniów [1970: 491 szkół i 68 902 uczniów – bilans: –28,7 proc.]; do 19 szkół z ukraińskim językiem nauczania uczęszczało 1 343 dzieci [1970: 43 szkół, 2 770 dzieci – bilans: –51,5 proc.]; do 28 szkół z polskim językiem nauczania uczęszczało 3 694 uczniów [1970: 69 szkół, 5 920 uczniów – bilans: –37,6 proc.]³². Mimo ogromnego wysiłku polskich działaczy sytuacja społeczności polskiej ulegała stałemu pogorszeniu: spadała liczba osób deklarujących się jako Polacy, stopniowo trzeba było likwidować polskie placówki szkolne. Liczba uczniów kształcących się w polskich szkołach na Zaolziu spadła z 8 561 w 1961 r. do 3 369 w 1989 r.³³

Specyficznym problemem było szkolnictwo słowackie na ziemiach czeskich. Chociaż Słowacy byli narodem państwowotwórczym, to tam tworzyli mniejszość językową. Problem szkolnictwa słowackiego dotyczył wyłącznie Zaolzia. Miejscowy przemysł zwabił po wojnie rzesze Słowaków, którzy w 1956 r. poczuli potrzebę założenia słowackiej

³² Jasiński Zenon, *Problemy organizacyjno-ustrojowe szkolnictwa polskiego na Zaolziu...*, s. 41.

³³ *Ibidem*, s. 43.

szkoły w Karwinie. Później założono w tej miejscowości jeszcze drugą szkołę słowacką. Próby uruchomienia podobnych szkół w Hawierzowie i Jabłonkowie się nie powiodły. Szczyt szkolnictwa słowackiego na ziemiach czeskich przypadła na rok szkolny 1970/1971. Wtedy do obu karwińskich szkół uczęszczało 1 297 dzieci³⁴. Potem zainteresowanie opadło. W 1983 r. zanikła pierwsza szkoła, pod koniec tysiąclecia druga. Powodem braku zainteresowania był fakt, że w szkołach tych nie nauczano języka czeskiego.

Szkolnictwo polskie po roku 1989

Rok 1989 był dla polskiego szkolnictwa na Zaolziu, podobnie jak dla całego społeczeństwa polskiego, rokiem szczególnym. Zakończyła się era rządów komunistycznych, a Czechosłowacja przekształciła się w państwo demokratyczne. W 1993 doszło do jego podziału i powstania dwóch samodzielnych państw – Republiki Czeskiej i Słowacji. W 2004 r. Republika Czeska weszła do Unii Europejskiej i zobowiązała się zachowywać standardy europejskie obowiązujące w różnych dziedzinach życia społecznego, politycznego, gospodarczego, w tym również w dziedzinie edukacji i ochrony praw mniejszości narodowych. Według obowiązujących standardów UE zostało w tych dziedzinach znowelizowane czeskie prawodawstwo. Współczesne ramy legislacyjne szkolnictwa z polskim językiem nauczania w RC wytycza par. 11 Ustawy nr 273/2001 o prawach członków mniejszości narodowych i par. 13, ustęp 2 Ustawy szkolnej nr 561/2004. Par. 14 te same ustawy podaje warunki dla kształcenia członków mniejszości narodowych³⁵. Nakłada obowiązek gminom, województwom lub ministerstwu szkolnictwa zabezpieczenia członkom mniejszości narodowych wykształcenie w języku ojczystym na poziomie przedszkoli, szkół podstawowych i średnich. Szkoły z innym niż czeskim językiem nauczania zakładają gminy, w których mieszka – według ostatniego spisu ludności – przynajmniej 10 proc.

³⁴ Šrajeroová Oľga, *Národnostné školství na Těšínsku*, „Češi, Slováci a Poláci na Těšínsku a jejich vzájemné vztahy”, red. Gabriela Sokolová, Šárka Hernová, Oľga Šrajeroová, *Šenov u Ostravy 1997*, s. 103–122.

³⁵ Szymeczek Józef, *Prawa mniejszości narodowych w Republice Czeskiej ze szczególnym uwzględnieniem Polaków na Zaolziu*, „Mniejszości narodowe i prawodawstwo mniejszościowe w Europie Środkowo-Wschodniej. Historia i współczesność”, pod redakcją Krzysztofa Nowaka i Józefa Szymeczka, Czeski Cieszyn 2015, s. 151–168.

obywateli narodowości innej niż czeskiej. Szkoły, które wcześniej już istniały, funkcjonują nawet w gminach, gdzie mniejszość nie osiąga wspomnianego progu³⁶. Polacy na Zaolziu są jedyną mniejszością w Republice Czeskiej, która ma kondycję, doświadczenie i sprawność utrzymania nauczania w języku ojczystym. Po rozpadzie Czechosłowacji szkoły mniejszościowe z węgierskim i ukraińskim językiem nauczania znalazły się w nowo powstałym państwie słowackim, jedyna zaś szkoła słowacka w Karwinie – co wspomniano – zanikła. W Republice Czeskiej działa aktualnie sieć polskich placówek edukacyjnych składająca się z przedszkoli, szkół podstawowych, jednego gimnazjum i polskich klas w jednej szkole średniej. Całe szkolnictwo polskie skupia się na terytorium powiatów Karwina i Frydek-Mistek. W roku 2015 działały na Zaolziu 33 przedszkola z polskim językiem nauczania (większość z nich jest podporządkowana dyrekcji szkoły polskiej lub czeskiej), do których uczęszczało 852 dzieci; piętnaście szkół „małoklasowych”³⁷ i dziesięć szkół pełnych z polskim językiem nauczania – razem 1781 uczniów, gimnazjum z polskim językiem nauczania w Czeskim Cieszyńsku i klasy z polskim językiem nauczania w Akademii Handlowej w Czeskim Cieszyńsku – razem 383 uczniów³⁸. Aktualna sieć szkolnictwa polskiego pokrywa zapotrzebowania mniejszości polskiej. Liczba Polaków żyjących w czeskiej części Śląska Cieszyńskiego w 2001 r. wynosiła 36 576 (7,2 proc. ogółu ludności)³⁹, a w roku 2011 zmniejszyła się do niecałych 30 000. Szkoły polskie mają niższe limity potrzebne do utworzenia klasy, ale kiedy i te nie byłyby spełnione, to istnieje możliwość uzyskania wyjątku. W polskich placówkach minimalna przeciętna liczba uczniów w klasach podstawówki wynosi dwunastu uczniów, w czeskich – siedemnastu. W związku z małą liczbą dzieci w polskich szkołach coraz częściej pojawiają się klasy łączone, czyli w jednej klasie uczy się więcej roczników. W gminie Stonawa nauka w języku pol-

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Tzw. małoklasówki to szkoły, które posiadają tylko pierwszy stopień nauczania, czyli pięć roczników dla uczniów w wieku 6–10 lat.

³⁸ *Sytuacje polskiego szkolnictwa na Zaolziu*, „Wizja 2035. Strategia rozwoju polskości na Zaolziu”, opracował zespół w składzie Andrzej Bizoń, Daniel Kadłubiec, Tomasz Pustówka, Małgorzata Rakowska, Tadeusz Siwek, Marek Słowiaczek, Józef Szymeczek, Zygmunt Rakowski (inicjacja i koordynacja), Marian Siedlaczek, Czeski Cieszyń 2015, s. 12.

³⁹ Szymeczek Józef, *Przełomy tożsamości*, dz. cyt., s. 8.

skim została zachowana nawet przy liczbie ośmiorga dzieci. Sytuacja taka powoduje, że szkolnictwo polskie jest bardziej kosztowne, ale kiedy gmina godzi się z takim stanem, to szkoła (klasa) może istnieć. Uczciwie trzeba powiedzieć, że polskie szkolnictwo narodowościowe jest w czeskim systemie uprzywilejowane i jest łagodniej traktowane, niż nakazują to europejskie standardy ochronne, do których się Republika Czeska zobowiązała.

System organizacyjny szkolnictwa polskiego w Republice Czeskiej obecnie wygląda następująco: przedszkola, trzy roczniki, dzieci w wieku 3–6 lat; I stopień szkoły podstawowej, pięć roczników – 6–10 lat; II stopień szkoły podstawowej, cztery roczniki – 11–15 lat; szkoły ponadpodstawowe: gimnazjum⁴⁰, szkoły średnie – cztery roczniki.

Szkoły są częścią systemu edukacyjnego Republiki Czeskiej w pełnym wymiarze programów nauczania. W ich ramach placówki mają możliwość przystosować ogólnopaństwowy program (tzw. RVP – *Rámcový vzdělávací program*) do własnych potrzeb. Szkoły czeskie najczęściej wzmacniają naukę języków obcych lub matematyki, szkoły polskie – wprowadzają naukę języka polskiego. Mogą też korzystać z polskich podręczników i to nie tylko do nauki języka polskiego, ale również historii narodowej. Dokładniejsze przedstawienie tego modelu wymagałoby jednak samodzielnego omówienia. Nauka wszystkich przedmiotów odbywa się w języku polskim oprócz języka czeskiego (od drugiej klasy), który jest oczywiście obowiązkowy. Uczniowie w trzecim roczniku szkoły podstawowej rozpoczynają naukę dalszego języka obcego (język angielski). Na drugim stopniu szkoły podstawowej placówki szkolne mają obowiązek zaproponować uczniom kolejny język obcy (najczęściej niemiecki, hiszpański, włoski lub ostatnio coraz bardziej popularny rosyjski).

Szczególnie ważnym zagadnieniem w sprawnym funkcjonowaniu szkolnictwa narodowościowego jest wykształcona kadra nauczycieli. Nauczyciele są absolwentami wyższych uczelni pedagogicznych w RC i w Polsce. Dyrektorzy poszczególnych placówek szkolnych dbają, by ich pracownicy posiadali odpowiednie wykształcenie i specjalizację. Według czeskiego prawa nauczyciel uczący w szkole podstawowej musi posiadać wykształcenie wyższe. Nauczyciele regularnie doksztalcają się na kursach organizowanych również przez instytucje w Polsce. Na

⁴⁰ Odpowiednikiem w Polsce jest liceum.

ośmiu uniwersytetach w Republice można studiować język polski jako samodzielny kierunek (Berno/Brno, Kralowy Hradec/Hradec Králové, Ołomuniec/Olomouc, Opawa/Opava, Ostrawa/Ostrava, Pardubice, Pilzno/Plzeň, Ujście nad Łabą/Ústí na Labem).

Dla potrzeb polskiego szkolnictwa z dniem 1 stycznia 1995 r. zostało powołane przez Ministerstwo Szkolnictwa, Młodzieży i Wychowania Fizycznego w RC Centrum Pedagogiczne dla Polskiego Szkolnictwa Narodowościowego w Czeskim Cieszynie⁴¹. Jest to jedyna tego typu placówka w Republice Czeskiej, będąca instytucją doskonalenia zawodowego, kształcenia ustawicznego oraz aktywnej współpracy europejskiej, otwarta na innowacje i dążąca do podkreślenia tożsamości i specyfiki Euroregionu Těšínské Slezsko – Śląsk Cieszyński. Do jej podstawowych działań należy wspomniane już doskonalenie zawodowe pracowników pedagogicznych, pomoc metodyczna i dydaktyczna dla placówek oświatowych z polskim językiem nauczania, wydawanie pomocy metodycznych – czasopisma „Jutrzenka” i „Ogniwo”, organizowanie konkursów i olimpiad dla dzieci i młodzieży, a także czesko-polska współpraca transgraniczna i europejska oraz prowadzenie biblioteki pedagogicznej.

Państwo czeskie wywiązuje się ze swych zobowiązań, jednak w wielu wypadkach lokalne władze samorządowe nieprzychylnie ustosunkowują się do rozwiązywania niektórych kwestii związanych ze szkolnictwem mniejszościowym. Najbardziej jaskrawe wypadki złej woli miały w ostatnim czasie miejsce w Piosku (1997)⁴², gdzie niepotrzebnie zlikwidowano polskie przedszkole i w Trzyńcu (2006–2007)⁴³, gdzie z niepowodzeniem (na szczęście) próbowano zlikwidować jedną z dwu istniejących w tym mieście szkół z polskim językiem nauczania.

Przyczyn obniżania się w przeszłości liczby szkół i uczniów należy szukać w ogólnej sytuacji politycznej, w mieszanych narodowościowo małżeństwach, w niżu demograficznym, szkodach górniczych, które

⁴¹ *10 lat Centrum Pedagogicznego dla Polskiego Szkolnictwa Narodowościowego w Republice Czeskiej*, Praca zbiorowa pod redakcją Ireny Kufy, Czeski Cieszyn 2005, s. 17.

⁴² Ryłko Jan, *Tożsamość Polaków na Zaolziu*, „Wielokulturowość bogactwem Euro-py”, red. Maria Szwed, Opole 2012, s. 113–121.

⁴³ Drożdż Leokadia, *Szkolnictwo polskie na Zaolziu w XXI wieku*, „Colloquium Opole 2007. Mniejszości narodowe i etniczne – edukacja i kultura”, pod redakcją Stanisława Senfta i Aleksandry Trzecielińskiej-Polus, Opole 2008, s. 122–130.

wypędziły polskie rodziny ze swych domostw do wielkich anonimowych osiedli, stopniowej likwidacji polskiego szkolnictwa zawodowego i w specyficznej zmianie mentalności młodej generacji Zaolziaków, podważających celowość uczenia się w języku polskim, które mogłoby utrudniać dalsze kształcenie i awans zawodowy.

Podsumowanie

Po podziale Śląska Cieszyńskiego między Czechosłowację i Polskę w 1920 r. w jego czechosłowackiej części znalazło się około 150 tysięcy Polaków, którzy swoją tożsamość narodową utrzymywali od tej pory na zasadach, jakie im stwarzał ich nowy status mniejszości narodowej w demokratycznej Republice Czechosłowackiej. Szkolnictwo w tych dążeniach odgrywało szczególną rolę. Było ono zawsze z jednym z podstawowych filarów zachowania tożsamości narodowej, stąd problematyka z nim związana tworzona i oceniana była też w kategoriach politycznych. Międzywojenna i powojenna Czechosłowacja miała, chociaż w mniejszej skali, bogate doświadczenia z nauką w szkołach podstawowych w wielu językach mniejszościowych, jednak szkolnictwo polskie na Zaolziu jest jedynym edukacyjnym systemem mniejszościowym, który działa obecnie w Republice Czeskiej. W czasach demokratycznych hojnie korzysta ze swego ekskluzywnego statusu, wzbogaca czeski system edukacyjny i staje coraz bardziej atrakcyjny nie tylko dla Polaków z Zaolzia. Od pięciu lat przestała spadać liczba uczniów w polskich szkołach i lekko się podnosi, co rokuje nadzieję, że współczesna młodzież szkolna nie jest ostatnim ogniwem w sztafecie pokoleń szkolnictwa polskiego na Zaolziu.

Bibliografia

- 1) *10 lat Centrum Pedagogicznego dla Polskiego Szkolnictwa Narodowościowego w Republice Czeskiej*, Praca zbiorowa pod redakcją Ireny Kufy, Czeski Cieszyn 2005.
- 2) Bogus Marzena, *Nauczyciele szkół ludowych Śląska Cieszyńskiego w XIX i na początku XX wieku. Uwarunkowania prawne i zawodowe*, Czeski Cieszyn–Częstochowa 2013, s. 63.
- 3) *Československá statistika – svazek 9. Sčítání lidu v republice Československé ze dne 15. února 1921*, Díl I., Praha 1924.
- 4) Čermáková Radka, *Československá republika – nový stát ve střední Evropě a Židé, „Židovská menšina v Československu ve dvacátých letech”*, Blanka Soukupová a Marie Zahradníková (ed.), Praha 2003, s. 9–20.

- 5) Drożdż Leokadia, *Szkolnictwo polskie na Zaolziu w XXI wieku*, „Colloquium Opole 2007. Mniejszości narodowe i etniczne – edukacja i kultura”, pod redakcją Stanisława Senfta i Aleksandra Trzecielińskiej-Polus, Opole 2008, s. 122–130.
- 6) Friedl Jiří-Jirásek Zdeněk, *Rozačuté spojenictví. Československo-polské vztahy v letech 1945–1949*, Praha 2008.
- 7) Friedl Jiří, *Češi a Poláci na Těšínsku 1945–1949*, Praha–Brno 2012.
- 8) Friedl Jiří, *Únor 1948 a jeho dopad na československo-polské vztahy*, „České křižovatky evropských dějin. 1948. Únor 1948 v Československu: Nástup komunistické totality a proměny společnosti”, ed. Ivan Šedivý, Jan Němeček, Jiří Kocián, Oldřich Tůma, Praha 2011, s. 165–174.
- 9) Gawrecki Dan, *Jazyk a národnost ve sčítáních lidu na Těšínsku v letech 1880–1930*, „Studie o Těšínsku 23”, Český Těšín 2017.
- 10) Jasiński Zenon, *Mały leksykon nadolziański*, Opole 1990.
- 11) Jasiński Zenon, *Problemy organizacyjno-ustrojowe szkolnictwa polskiego na Zaolziu w latach 1962–1990*, „Szkolnictwo polskie na Zaolziu. Jednodniówka Sekcji Historii Regionu ZG PZKO”, Opole 1995, s. 37–58.
- 12) Kvaček Robert, *První světová válka a česká otázka*, Praha 2013.
- 13) Macura Józef, *Z dziejów szkolnictwa polskiego na Zaolziu*, Czeski Cieszyń 1998.
- 14) Nowak Krzysztof, *Szkolnictwo polskie*, „Dzieje Śląska Cieszyńskiego od zarania do czasów współczesnych”, Tom VI, „Śląsk Cieszyński w latach 1918–1945”, Cieszyń 2015.
- 15) Nowak Krzysztof, *W cieniu historycznych sporów. Przemiany etniczne a problemy realizacji prawodawstwa mniejszościowego na pograniczu czesko-polskim*, „Rocznik Stowarzyszenia Naukowców Polaków Litwy”, Rok 2016, Tom 16, Wilno 2016, s. 163–199.
- 16) Nowak Krzysztof, *Mniejszość polska w Czechosłowacji 1945–1989. Między nacjonalizmem a ideą internacjonalizmu*, Cieszyń 2012, s. 171–191.
- 17) Petráš René, *Menšiny v komunistickém Československu*, Praha 2007.
- 18) Ryłko Jan, *Tożsamość Polaków na Zaolziu*, „Wielokulturowość bogactwem Europy”, red. Maria Szwed, Opole 2012, s. 113–121.
- 19) *Statistický lexikon obcí v Zemi Moravskoslezské*, Praha 1935.
- 20) Sworakowski Witold, *Polacy na Śląsku za Olgą*, Warszawa 1937.
- 21) *Sytuacje polskiego szkolnictwa na Zaolziu*, „Wizja 2035. Strategia rozwoju polskości na Zaolziu”, opracował zespół w składzie Andrzej Bizoń, Daniel Kadłubiec, Tomasz Pustówka, Małgorzata Rakowska, Tadeusz Siwek, Marek Słowiacek, Józef Szymeczek, Zygmunt Rakowski (inicjacja i koordynacja), Marian Siedlaczek, Czeski Cieszyń 2015.
- 22) Szczepańska Anna, *Warszawa–Praga 1948–1968. Od nakazanej przyjaźni do kryzysu*, Szczecin 2011.
- 23) Kamiński Marek Kazimierz, *Polsko-czechosłowackie stosunki polityczne 1945–1948*, Warszawa 1990.
- 24) Szymeczek Józef, *Matrice slezská i mniejszościowe szkolnictwo czeskie na Zaolziu w okresie międzywojennym*, „Tu jesteśmy... Szkolnictwo polskie na Zaolziu w pierwszej dekadzie XXI wieku”, red. Stanisław Folwarczny, Lidia Kosiec, Barbara Kubiček, Czeski Cieszyń 2013, s. 33–40.

- 25) Szymeczek Józef, *Prawa mniejszości narodowych w Republice Czeskiej ze szczególnym uwzględnieniem Polaków na Zaolziu*, „Mniejszości narodowe i prawodawstwo w mniejszościowe w Europie Środkowo-Wschodniej. Historia i współczesność”, pod redakcją Krzysztofa Nowaka i Józefa Szymeczka, Czeski Cieszyń 2015, s. 151–168.
- 26) Szymeczek Józef, *Przełomy tożsamości*, „Zwrot”, 2008, nr 10, s. 4–8.
- 27) Šrajero­vá Oľga, *Slezská matice osvěty lidové v období prvej Československej republiky*, „České národní aktivity v pohraničních oblastech první Československé republiky”, Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, Slezský ústav Slezského zemského muzea, Nakladatelství Tilia 2003, s. 1152–1172.
- 28) Šrajero­vá Oľga, *Národnostné školství na Těšínsku*, „Češi, Slováci a Poláci na Těšínsku a jejich vzájemné vztahy”, red. Gabriela Sokolová, Šárka Hernová, Oľga Šrajero­vá, Šenov u Ostravy 1997, s. 103–122.
- 29) Tóth Andrej, Novotný Lukáš, Stehlík Michal, *Národnostní menšiny v Československu. Od státu národního ke státu národnostnímu?*, Praha 2012.
- 30) Zahradnik Stanisław, Ryczkowski Marek, *Korzenie Zaolzia*, Warszawa–Praga–Trzyniec 1992.
- 31) Zahradnik Stanisław, *Struktura narodowościowa Zaolzia na podstawie spisów ludności 1880–1991*, Trzyniec 1991.

Polish education in Czechoslovakia (Czech Republic) from its inception to the present day

Summary

This article presents the history of Polish education in the Czech lands against the background of political changes that occurred in the Czechoslovak state from its inception to the realities of the contemporary Czech Republic. Education has always been one of the foundations for preserving national identity, hence the problems associated with it have always taken on a political dimension. This was also the case in Zaolzie, where the rivalry for the soul of a young generation had already started before the rise of Czechoslovakia. After 1920 the material advantage and the state support in this battle were on the side of Czech national organizations, symbolized by the Motherland of Silesian Education (*Slezská matice osvěty lidové*). The use of economic blackmail against parents sending children to Polish schools was an effective way to fight for influence on the borderland. As a result of these activities, half of the pupils were lost in Polish institutions in 1938. In the years of communist totalitarianism, the Poles managed to preserve their national identity, although, in comparison to the earlier period, they no longer had any influence on many important issues, especially in organizing the teaching process. After 1989, Czechoslovak (Czech) education underwent significant legislative changes forced by the transformation of Czech society into democratic structures and accession to the European Union. Significant attention in this system is devoted to Polish education, which is currently the only minority teaching system in the Czech Republic.

Keywords: Polish national minority in Czechoslovakia, Zaolzie, minority education

Lenkų švietimas Čekoslovakijoje (Čekijos Respublikoje) nuo jo įkūrimo iki šių dienų

Santrauka

Straipsnyje pateikiama lenkų švietimo Čekijos žemėse istorijos apžvalga politinių pokyčių fone, pradedant nuo pat valstybės įkūrimo ir baigiant šių dienų realijomis Čekijos Respublikoje. Švietimas visuomet buvo vienu iš nacionalinio identiteto išsaugojimo pagrindų, todėl visi su juo susiję klausimai visada turėjo politinį aspektą. Taip buvo ir Zaolžėje, kur varžybos dėl jaunosios kartos sielų prasidėjo dar iki Čekoslovakijos atsiradimo. Dėl geresnio materialinio aprūpinimo ir valstybės paramos po 1920 m. šiame mūšyje privalumą turėjo Čekijos nacionalinės organizacijos, kurių simboliu tapo Silezijos Liaudies švietimo asociacija (*Slezská matice osvěty lidové*). Tėvų, leidžiančių savo vaikus į lenkų mokyklas, ekonominis šantažas buvo veiksmingas būdas kovoti dėl įtakos šiame pasienio regione. Dėl šių veiksmų 1938 m. moksleivių skaičius lenkiškose mokyklose sumažėjo perpus. Komunistinio totalitarizmo metu Zaolžės lenkai sugebėjo išsaugoti tautinį tapatumą, nors, lyginant su ankstesniu laikotarpiu, jie neturėjo įtakos sprendimams daugeliui jiems svarbių klausimų, ypač mokymo proceso organizavimui. Po 1989 m. Čekoslovakijos (o vėliau Čekijos) švietimo teisės aktais žymiai pasikeitė. Tai buvo susiję su tuo, kad siekdama prisijungti prie Europos Sąjungos, Čekijos visuomenė buvo priversta sukurti demokratines struktūras. Didelį dėmesį šioje sistemoje skirta lenkų švietimui, kuris šiuo metu yra vienintelė tautinių mažumų mokymo sistema Čekijoje.

Raktažodžiai: lenkų tautinė mažuma Čekoslovakijoje, Zaolžė, tautinių mažumų švietimas

Szkolnictwo polskie w Czechosłowacji (Republice Czeskiej) od czasów jej powstania do dzisiejszego dnia

Streszczenie

Artykuł przedstawia w zarysie historycznym dzieje szkolnictwa polskiego na ziemiach czeskich na tle zmian politycznych, jakie przebiegały w państwie czechosłowackim poczynając od czasów jego powstania, kończąc na realiach współczesnej Republiki Czeskiej. Szkolnictwo zawsze było jedną z podstaw zachowania tożsamości narodowej, stąd problematyka z nim związana zawsze też nabierała wymiaru politycznego. Tak było również na Zaolziu, gdzie rywalizacja o duszę młodego pokolenia rozgorzała już przed powstaniem Czechosłowacji. Przewaga materialna i wsparcie państwa w tej batalii po 1920 r. były po stronie czeskich narodowych organizacji, których symbolem jest Macierz Śląska Oświaty Ludowej (*Slezská matice osvěty lidové*). Stosowanie szantażu ekonomicznego wobec rodziców posyłających dzieci do polskich szkół było skutecznym sposobem walki o wpływy na pograniczu. Efektem tych działań był sięgający połowy ubytek uczniów w polskich placówkach w 1938 r. W latach komunistycznego totalitaryzmu udało się zaolziańskim Polakom zachować narodową tożsamość, choć, w porównaniu z okresem wcześniejszym, nie mieli już wpływu na wiele dla siebie ważnych

Artykuły naukowe

spraw, w tym zwłaszcza na organizację procesu nauczania. Po 1989 r. doszło w szkolnictwie czeskosłowackim (czeskim) do znacznych zmian legislacyjnych wymuszonych transformacją społeczeństwa czeskiego do demokratycznych struktur i przystąpieniem do Unii Europejskiej. Znaczna uwaga w tym systemie poświęcana jest szkolnictwu polskiemu, które obecnie jest jedynym systemem nauczania mniejszościowego w Republice Czeskiej.

Słowa kluczowe: Polska mniejszość narodowa w Czechosłowacji, Zaolzie, szkolnictwo mniejszościowe